

ქართული სპორტი ქართულ მწერლობაში

შარაბიძე ქეთევან

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, ქართული სპორტის მუზეუმი, თბილისი
<https://doi.org/10.52340/idw.2025.59>

აბსტრაქტი. ისტორიული, არქეოლოგიური, ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მასალები, ლიტერატურული წყაროები თუ ქართველ და უცხოელ მემკვიდრეთა ცნობები ადასტურებს, რომ ქართველები საუკეთესო მოასპარეზენი ყოფილან უძველესი დროიდან. ქართული სპორტის ისტორია ანტიკური ხანიდან იწყება, სწორედ იმ დროიდან, რომელსაც მიეკუთვნება პირველი არტეფაქტები, გარკვეული სახეობის სპორტის ამსახველი მასალა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოგვეპოვება სხვადასხვა დროის ისეთი იარაღები, რომელთა გამოყენება ადამიანის ფიზიკურ ძალასა და წვრთნას მოითხოვდა. ისტორიული რეალობიდან გამომდინარე, ნებისმიერი ვარჯიში უკავშირდებოდა საბრძოლო საქმესა და შრომას.

ბერძნულ-რომაული და უფრო მოგვიანებით ქართული ისტორიული წყაროების მიხედვით, ქართველი ტომები საოცარი მეომრები ყოფილან, გაწვრთნილნი ცხენოსნობაში, ნადირობის დროს მშვილდოსნობასა და ისრის ტყორცნაში.

ქართული მწერლობის განვითარებასთან ერთად, ბუნებრივია, რომ ქართული საბრძოლო და სამონადირეო ხელოვნების შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობები ლიტერატურულ წყაროებშიც აისახა. აღსანიშნავია ისიც, რომ მხატვრული ტექსტი უფრო მეტ ზემოქმედებას ახდენს მკითხველზე, ვიდრე ისტორიკოსის მხრიდან მშრალად მოწოდებული ცნობები. მართალია, მწერალი ყოველთვის სწავლობს იმ გარემოსა და ეპოქას, რომელზედაც წერს, მაგრამ ხშირად ალაპაჟებს სიტუაციას, იყენებს ფანტაზიას, ლეგენდას, რაც მკითხველზე შთაბეჭდილებას ახდენს და მწერლის მიერ აღწერილს ის უტყუარ სიმართლედ მიიჩნევს. აქედან გამომდინარე, მხატვრულ ტექსტს აქვს ის ფუნქცია, რომ მხოლოდ კი არ ასახავს არსებულ სინამდვილეს, არამედ ასახულით ზემოქმედებს კიდევ მასზე. აზრის ნათლად წარმოჩენის მიზნით შეგვიძლია დანამდვილებით ვთქვათ, რომ ძველი საბრძოლო ხელოვნების წესების აღდგენა-რესტავრაცია მოხდა როგორც ისტორიულ, ასევე ლიტერატურულ წყაროებზე დაყრდნობითაც. ისტორიკოსები, მათ შორის – სპორტის ისტორიკოსებიც – ხშირად იყენებენ მხატვრულ ლიტერატურას, როგორც წყაროს.

ჩვენ მიერ მოყვანილი მაგალითებით რუსთაველის, ალ. ორბელიანის, ვაჟა-ფშაველას, ალ. ყაზბეგის, აკაკი წერეთლის, კონსტანტინე გამსახურდიას შემქმნელებიდან ვრწმუნდებით, რომ მწერლის მიზანი, ისტორიკოსისაგან განსხვავებით, სპორტის ამა თუ იმ სახეობის ზუსტი ილუტეებისა და დანიშნულების გადმოცემა არ არის, სპორტული შეჯიბრის აღწერა ძირითადად სიუჟეტის განვითარებას ეხმარება და ხშირად სიმბოლური დატვირთვის მატარებელია.

საკვანძო სიტყვები: ქართული სპორტი, ქართული ლიტერატურა, საბრძოლო ხელოვნება, ლეგენდა, ისტორიკოსი, ლიტერატორი.

ისტორიული, არქეოლოგიური, ფოლკლორული და ეთნოგრაფიული მასალები, ლიტერატურული წყაროები თუ ქართველ და უცხოელ მემკვიდრეთა ცნობები ადასტურებს, რომ ქართველები საუკეთესო მოასპარეზენი ყოფილან უძველესი დროიდან. ქართული სპორტის ისტორია ანტიკური ხანიდან იწყება,

სწორედ იმ დროიდან, რომელსაც მიეკუთვნება პირველი არტეფაქტები, გარკვეული ფორმის (სახეობის) სპორტის ამსახველი მასალა. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში წარმოებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოგვეპოვება გვიანი ბრინჯაოს ხანის იარაღები – საბრძოლო სატევარი, მახვილი, ცული, ნახევარწრიული ცული, ისრის პირები, ლახტის თავი, შუბი, რომელთა ხმარება და გამოყენება ადამიანის ფიზიკურ ძალასა და წვრთნას მოითხოვდა. ისტორიული რეალობიდან გამომდინარე, ნებისმიერი ვარჯიში საქართველოში (და არა მარტო საქართველოში) უკავშირდებოდა საბრძოლო საქმესა და შრომას.

ბერძნული და რომაული ისტორიული წყაროების მიხედვით (პროკოფი კესარიელი, ჰეროდოტე, ქსენოფონტი, სტრაბონი), ქართველი ტომები საოცარი მეომრები ყოფილან. უფრო გვიანდელი ქართველი ისტორიკოსებიც აღნიშნავდნენ, რომ სამხედრო ხელოვნება საქართველოში განსაკუთრებულად მაღალ დონეზე იდგა. ქართველები გაწვრთნილნი ყოფილან ცხენოსნობაში, ნადირობის დროს მშვილდოსნობასა და ისრის ტყორცნაში.

ქართული მწერლობის განვითარებასთან ერთად, ბუნებრივია, რომ ქართული საბრძოლო და სამონადირეო ხელოვნების შესახებ მნიშვნელოვანი ცნობები ლიტერატურულ წყაროებშიც აისახა. აღსანიშნავია ისიც, რომ მხატვრული ტექსტი უფრო მეტ ზემოქმედებას ახდენს მკითხველზე, ვიდრე ისტორიკოსის მხრიდან მშრალად მოწოდებული ცნობები. მართალია, მწერალი ყოველთვის სწავლობს იმ გარემოსა და ეპოქას, რომელზედაც წერს, მაგრამ ხშირად ალამაზებს სიტუაციას, იყენებს ფანტაზიას, ლეგენდას, რაც მკითხველზე შთაბეჭდილებას ახდენს და მწერლის მიერ აღწერილს ის უტყუარ სიმართლედ მიიჩნევს. აქედან გამომდინარე, მხატვრულ ტექსტს აქვს ის ფუნქცია, რომ მხოლოდ კი არ ასახავს არსებულ სინამდვილეს, არამედ ასახულით ზემოქმედებს კიდევ მასზე. აზრის ნათლად წარმოჩენის მიზნით შეგვიძლია დანამდვილებით ვთქვათ, რომ ძველი საბრძოლო ხელოვნების წესების აღდგენა-რესტავრაცია მოხდა როგორც ისტორიულ, ასევე ლიტერატურულ წყაროებზე დაყრდნობით. ისტორიკოსები, მათ შორის – სპორტის ისტორიკოსებიც – ხშირად იყენებენ მხატვრულ ლიტერატურას, როგორც წყაროს; ხოლო, თავის მხრივ მხატვრული ლიტერატურა იყენებს ისტორიასაც და ლეგენდასაც.

„არგონავტიკაში“ გმირთა მოსაგონებლად გამართულ კოლხურ ასპარეზობებზე ნათქვამია, რომ „არესის ველზე ვრცელი ასპარეზი იყო გადაშლილი და გარს მოაჯირი ერტყა. კოლხები აქ ბრწყინვალე გმირების მოსაგონებლად რბენასადა მხედრულ შეჯიბრებებს აწყობდნენ ხოლმე“ (როდოსელი, 1948 : 148). ეს ცნობა მეტად საინტერესოა იმ თვალსაზრისით, რომ ადასტურებს ძველი წ. აღრიცხვით მე-8 საუკუნეში საქართველოში ასპარეზობების ტრადიციას და, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, საასპარეზო მოედნის არსებობას. ე.ი. საქართველოში უძველესი დროიდან წვრთნა სპეციალურ ნაგებობებში ხდებოდა, რაც ასპარეზობის ხელოვნების განვითარების მაღალ დონეზე მიგვანიშნებს. ზემოთ აღნიშნულ ფაქტს ისტორიული და ლიტერატურული წყაროებიც ვხვდებით, რომლებშიც სავარჯიშო ნაგებობებს სხვადასხვა სახელწოდება აქვს: „იპოდრომი“, „ცხენსარბიელი“, „ასპარეზი“, „მოედანი“, „მერე“, „ფორი“, „მინდორი“, „სამღერალი“, „სათამაშო“, „სამორინე სახლი“ და ა. შ. (ვ. აფრიდონიძე, ქუთაისი, 1986 წ.). იოანე შავთელი არაერთხელ ახსენებს იპოდრომსა და ასპარეზს თავის თხზულებაში, დიდი რუსთველი კი – მოედანს: „*მერმე გამოჩნდეს მოედანს, ვისძი უთხრობდეს ქებასა!*“ („ვეფხისტყაოსანი“, 70). შოთა რუსთაველი საუკეთესოდ აღწერს როსტეფანისა და ავთანდილის ასპარეზობას მშვილდოსნობაში. მათალია, ისინი ნადირობენ, მაგრამ

ამავე დროს მშვილდოსნობაში ეჯიბრებიან ერთმანეთს. მანამდე კიდევ ეუბნება ავთანდილი მეფეს: „*ნუ მოჰკვებ მშვილდოსნობასა, თქმა სჯობს სიტყვისა წყნარისა... მოასპარეზედ ვინ მგავსო? – ცუდნილა უკუთქმანია. / გარდამწყვეტელი მისიცა ბურთი და მოედანია!*“ („ვეფხისტყაოსანი“, 67-68). ჩანს, ბურთაობაც, როგორც საასპარეზო თამაში მე-12 საუკუნეში უკვე ტრადიციულია. ზემოთ აღნიშნულ შემთხვევაში მხატვრული ლიტერატურა წყაროა, რომელსაც ეყრდნობა სპორტის ისტორიკოსი.

თანამედროვე სპორტში აღდგენილია ხელჩართული ბრძოლის ერთ-ერთი სახეობა – ხრიდოლი, რომელშიაც გაერთიანებულია საბრძოლო ხელოვნების ხუთი უძველესი სახეობა: ჭიდაობა, რკენა, კრივი, ფარიკაობა და მშვილდოსნობა. საბრძოლო ხელოვნების ერთობას ვხვდებით „ვეფხისტყაოსანშიც“:

„შიგან ასრე გავერივე, გნოლის ჯოგსა ვითა ქორი,
კაცი კაცსა შემოვსტყორცე, ცხენ-კაცისა დავდგი გორი;
კაცი, ჩემგან განატყორცი, ბრუნავს ვითა ტანაჯორი,
ერთობ სრულად ამოვწყვიდე წინა კერძო რაზმი ორი“ („ვეფხ.“, 453).

ტარიელის საბრძოლო ხელოვნება მოიცავს ცხენოსნობას, შუბის ტყორცნას, კაცის ტყორცნას, ჩეხვასაც, მკერდაობასაც და ფარიკაობასაც. ისე რომ, თანამედროვე ხრიდოლის ყურებისას თვალნათლივ წარმოგვიდგება „ვეფხისტყაოსნის“ ზემოთ მოყვანილი სტროფი.

საქართველოში ძველთაგანვე დიდი პოპულარობით სარგებლობდა **მოშაითობა**. ის იყო ფიზიკური აღზრდისა და მომზადების ერთ-ერთი საშუალება, ფართოდ გამოყენებული გართობა-სანახაობებსა და ნადიმებში. ნადიმის დროს მოშაითთა მონაწილეობის შესახებ ცნობას ვხვდებით „ვეფხისტყაოსანშიც“. როსტევეან მეფის გამართულ ნადიმობაზე „მგოსანი და მოშაითი უხმეს, პოვეს რაცა სადა“ („ვეფხ.“, 123); „ამირანდარეჯანიანში“ მოშაითობა ნადიმობის განუყოფელი ნაწილია – „მოშაითნი აჯაფთა იქმოდეს, რომელ ეგეთნი არავინ უნახავენ“. სულხან-საბას განმარტებით, „აჯაბი საკვირველს ჰქვიაან“. „ვეფხისტყაოსნიდან“ ჩანს, რომ მუშაითობაში შედიოდა ხტომები, საგდებლის შეტყორცნა, თოკზე საჭურველითა და უსაჭურველოდ გავლა-გარბენები. დროთა განმავლობაში მუშაითური ვარჯიშები უფრო მრავალფეროვანი ხდებოდა. ამაზე მიუთითებს მე-15 საუკუნის ქართული კარაბადინი: „*ზოგნი, რომე მოშაითობენ და საბელსა ზედა გავლენ და ქვე დაწვებიან და იმღერიან და სხუანი, რომე ოცდაათსა წყრტასა საბელზედან გავლენ და ერთსა წყრტასა ფიცარსა ზედა ჩაიცმენ და შუმპრობენ და ცეცხლსა გაიტანენ და კვერცხსა შესწუნენ და ამათი მსგავსი ყულეს ჩვეულებით იქნების, მთუარესა ზედა თავითა ამერთა და ფეხი აღქმა ქნა და ფეხითა შუმპარსა იქმოდა*“ (ზაზა ფანასკერტელი ციციშვილი. კარაბადინი, 1959 წ. გვ 95). მუშაითური ვარჯიშები შეიცავდა ვარჯიშებს არა მარტო თოკზე, არამედ მიწაზეც, რომელიც არანაკლები სირთულის იყო. მე-17 საუკუნის პოემა „სიბილიანში“ აღწერილია მუშაითური ვარჯიშობანი მიწაზე შესრულებით. პოემაში მოვარჯიშეები ქუსლთან იდებენ ბეჭედს, უკან იდრიკებიან და წამწამით იდებენ მას, ჭიმავენ ყირას, „ხელით დარბიან, ფეხით ქმენ თამაშობასა...“ მუშაითური რთულ ვარჯიშთა აღწერა გადმოცემული აქვს მეფე პოეტს არჩილს თავის ცნობილ თხზულებაში „საქართველოს ზნეობანი“.

მუშაითობას, როგორც „ვეფხისტყაოსნიდან“ ჩანს, ბავშვობიდანვე ასწავლიდნენ სპეციალური მწვრთნელ-მასწავლებლები. პოემაში სამთა თათბირზე ფრიდონი მოუთხრობს მეგობრებს, რომ პატარაობიდან ასწავლიდნენ თოკზე სიარულს: „ჩემსა სიმცროსა გამზრდელნი სამუშაითოდ მზრდიდიან, / მასწავლნეს მათნი საქმენი, მახლტუნვებდიან, მწვრთნიდიან, / ასრე გავედი საბელსა, რომ თვალნი ვერ

მომკიდიან, / ვინცა მჭვრეტდიან ყმაწვილნი, იგიცა ინატრიდიან“ („ვეფხ“, 1402). მუშაითური ვარჯიშობების შესწავლა რთულ საქმეს წარმოადგენდა, ბევრი ახალგაზრდა ნატრობდა ამ რთული ხელოვნების სწავლასა და დაუფლებას. „ინატრის ბევრმან ვაჟებმა ნეტავი ეს მასწავლაო, მისი სიფიცხე, სიმაღლე, ესე თამამად წავლაო“, – აღნიშნავს მეფე არჩილი.

მუშაითობის სწავლა ბევრ თავისუფალ დროსა და მასწავლებლის დაქირავებას მოითხოვდა. ამიტომ ასეთი წვრთნა მხოლოდ მაღალი კლასისთვის იყო ხელმისაწვდომი. მუშაითობა არა მარტო გართობა-სანახაობას წარმოადგენდა, არამედ გარკვეული სამხედრო ხასიათიც ჰქონდა და მტრებთან ბრძოლაშიც გამოიყენებოდა. დროთა განმავლობაში მუშაითობა გაქრა ქართველი ხალხის ფიზიკური აღზრდის სისტემიდან. ლიტერატურულ წყაროებზე დაყრდნობით მისი აღდგენა დღესაც შესაძლებელია.

ისტორიული წყაროებისა და გადმოცემების მიხედვით, ქალებიც აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ სამხედრო ფიზიკურ ვარჯიშებში და ომებშიც მონაწილეობდნენ. ცნობილია თქმულება ამორძალების შესახებ. მდინარე თერმოდონტის მიდამოებში, სადაც ძველთაგანვე ქართველი ტომები სახლობდნენ, ქალებს ბავშვობიდან ავარჯიშებდნენ ცხენოსნობაში, მშვილდისრის სროლასა და შუბის ტყორცნაში. ამორძალების შესახებ პირველ ცნობას ჰეროდოტე გვაწვდის, რომელსაც შემდეგ იმეორებენ უფრო გვიანდელი დროის ბერძენი, რომელი და ბიზანტიელი ისტორიკოსები. მათი ცნობების უტყუარობაზე მეტყველებს საქართველოში, კერძოდ, ხევსურეთში, არაგვისა და ალგეთის ხეობებში ქალთა სამაროვნებში (სამარხებში) ნაპოვნი რკინის ისრის წვერები, სპილენძის ჯაჭვის პერანგი და ცხენოსნის აღკაზმულობა, რაც ქალთა საბრძოლო მომზადებას ადასტურებს. ისტორიულ-არქეოლოგიურ ცნობებს ემატება ზეპირგადმოცემები ლეგენდების სახით, რომლებიც ასახვას ლიტერატურულ ტექსტშიც ჰპოვებს.

ზეპირგადმოცემებით გადმოდრეხული ისტორიული ცნობები ქალთა პაექრობის შესახებ აისახა მე-19 საუკუნის ქართველი მწერლის ალექსანდრე ორბელიანის დრამაში – „დავით აღმაშენებელი ანუ უკანასკნელი ჟამი საქართველოსი“ (1846 წ.). პიესაში აღწერილია დავითის მიერ არაბების საბოლოო დამარცხება და თბილისის განთავისუფლება მათი ბატონობისაგან. დიდგორის ბრძოლაში მამაკაცებთან ერთად ქალები, მოხუცები და ბერებიც იბრძვიან. ბრძოლის ველზე ქალთა რამდენიმე ასეული მოჩანს. პიესაში დაწვრილებითაა გადმოცემული როგორც ქალთა მასობრივი ბრძოლების, ასევე ფალავანთა ორთაბრძოლების ეპიზოდები. პიესაში ხაზგასმულია დედოფალ გურანდუხტის საგმირო საქმეები, მისი შებრძოლება არაბთა სარდლის ცოლთან. ქალი ფალავნების ბრძოლა საქართველოს ისტორიაში არსად დასტურდება და მწერლის ფანტაზიად შეგვიძლია მივიჩნიოთ, თუმცა ალ. ორბელიანი იმოწმებს პაპამისის, დიმიტრი დემურაშვილის, მონათხრობს: „როდესაც დავით აღმაშენებელს მოუწოდებია ქალაქ თბილისის აღება, დავით აღმაშენებლის ცოლსა და არაბის სარდლის ცოლსა გამოუთხოვნიათ ერთმანეთი საომრათ: ვინც მოერიოს, იმისი იყოს ქალაქიო. რომელსაც აღმაშენებლის ცოლსა უმჯობნიაო“ (ორბელიანი ალ., 2022 : 96). ალ. ორბელიანმა საკმაოდ შთამბეჭდავად გამოიყენა ეს ლამაზი ლეგენდა დრამაში.

დავით მეფე ჭოგრიტიდან უყურებს, თუ როგორ აჩერებს დურბუხის ცოლი ბრძოლას და დავითის მეუღლეს – გურანდუხტს – იწვევს საასპარეზოდ. მათი ბრძოლა იმართება ორ გაჩერებულ ჯარს შორის. ქალები ქვეითად შეეგებებიან ერთმანეთს:

„იმ მშვენიერის ორის ქალისაებრ შავი თვალები ასე ანათებენ ერთმანეთზე, რომ

უნდათ ერთმანეთი ჩაყლაპონ, ის იმათი გასაშტერებელი თეთრი სახე, ასე შეცვლილი აქვთ ერთმანეთზე, რომ ცეცხლი უელვარებთ. დურბეზის ცოლმა რომ ველარა გააწყო რა, თავის მორთულობა მოუშალა დედოფალსა და თავშიშველი დააგდო. ისე ეტყობა, რომ დედოფალი გაწყრა ამისათვის, რომ ამანაც მოუშალა თავი სრულიად და ისე ეწევიან ერთმანეთსა წასაქცევად, მხარი მხარზე გადაბმულნი. ჯერ კი არა ჩანს რა, ვნახოთ ბოლო როგორი იქნება? ამათი მომზინვარე გიშრისფერი თმები, მუხლებამდის დაშვებული, უელვარებსთ საამოთა აქეთ-იქით და ნეტარებათ ეჩვენებათ მაყურებლებს. ის იმათი მიმოწევა-ჭიდილი რა გითხრა? მეტის სიანჩხლით ორთავ გონება დაკარგეს, რომა აღარ გაეგებათ რა. სწორეთ ვიტყვი: ამ სახეს თუ გამოხატავს ვინმე, გამოჩენილი მხატვარი; ამ ორთ შეჭიდებულს მშვენიერებისას, საქება!... ჰაი, ჰაი, ვინძლოთ, დედოფალთ-დედოფალო, ხედავთ, ხელი დარია დედოფალმა, ღონივრად მოიქნია, დედამიწაზე დასცა გულალმა და ზედ დააჯდა, სატევარამოღებული. გონება დაკარგულს უნდოდა გულში დაეცა შიშველი სატევარი, მაგრამ სრულს გონებაზედ ჩქარა მოვიდა, სატევარი ქარქაშს მიაქცია; დურბეზის ცოლი წამოაყენა ზეზე, შავი თმები ერთმანეთს გადაუხვიეს დობის ნიშნად, თვითონაც ერთმანეთს გადაეხვივნენ სიამოვნებით. მას უკან დაკოცნეს და ბევრის თავდაკვრით გაეყარა დურბეზის ცოლი“ (ორბელიანი).

ამორძალების შესახებ ლეგენდებიდან უნდა მოდიოდეს ეს მშვენიერი ტექსტიც, რომელიც ორი ფალავანი ქალის ორთაბრძოლას ასახავს. ლეგენდა, პაპის ნაამბობი და მწერლის ფანტაზია ერთმანეთს შეერწყა. ამ სურათის აღწერით მწერლის მიზანი იყო თანამედროვე ქალების გამოფხიზლება, რომლებმაც დაივიწყეს საკუთარი და განსაკუთრებული ინტერესი გამოიჩინეს რუსული ცხოვრების წესისადმი. ალ. ორბელიანი კომენტატორის რეპლიკებსაც კი ურთავს ბრძოლის პროცესის დასაძაბავად – „ჯერ კი არა ჩანს რა, ვნახოთ ბოლო როგორი იქნება?“ გამოჩენილ მხატვარს მოუხმობს ქალთა ჭიდილის სრულყოფილად გადმოსაცემად და ბოლოს ასპარეზობისათვის აუცილებელ შერიგების სურათსაც გვიხატავს.

საქართველოს მთიანეთის მკაცრი ბუნებრივი პირობები და ცხოვრების წესი (მუდმივი ბრძოლის რეჟიმი კავკასიის მთის ტომებთან) მათ განსაკუთრებულ ფიზიკურ მომზადებას მოითხოვდა. ამიტომ საქართველოს მთაში იარაღსა და ცხენს საკულტო დანიშნულება ჰქონდა, ვაჟკაცობის ნიშნად ითვლებოდა. ფშავ-ხევსურეთში მუდმივად იმართებოდა ყრმათა გასაწვრთნელი და გამოსაცდელი შეჯიბრებები: „ხევსურთა ფიზიკური მომზადების საშუალებანი მრავალფეროვანი იყო და შეიცავდა: მთაში სრიალს, რბენას, ხტომას სიგრძეზე, ქვის ტყორცნას მანძილსე და მიზანში (ხელით, შურდულით), მოძრავ თამაშობებს და ცეკვას მუსიკის თანხლებით, თხილამურებზე სრიალს, ფარიკაობას, მშვილდოსნობას, ცხენოსნობას, ჭიდაობას, ნადირობას“ (გორგაძე, 1959:14). ზოგიერთი ზემოთჩამოთვლილი ტრადიცია მთის მწერლების – ვაჟა-ფშაველასა და ალ. ყაზბეგის მხატვრულ და პუბლიცისტურ შემოქმედებაშიც აისახა. ვაჟა-ფშაველას ეთნოგრაფიულ ნარკვევში – „ფშაველი და მისი წუთისოფელი“ – ფშაველთა რწმენა-წარმოდგენებთან ერთად განხილულია „ლაბახის“ დადგმის (თოფის სასროლად დადგმული ნიშანი, რომლისთვისაც 400-500 ნაბიჯის სიშორიდან უნდა ესროლათ) ჩვეულებაც, რომელიც იმართებოდა მამაკაცის გარდაცვალებიდან ერთი თვის თავზე მისი იარაღის ახალი პატრონისათვის გადასაცემად. აღსანიშნავია, რომ ლაბახი იყო ერთგვარი სპორტული პაექრობა; გარდაცვლილის თოფ-იარაღი გადაეცემოდა არა შვილს ან ნათესავს მემკვიდრეობით, არამედ პაექრობაში გამარჯვებულს, ე.ი. საუკეთესო ვაჟკაცს, რომელიც ღირსი იყო იარაღის ტარებისა (ვაჟა-ფშაველა, 1964 : 128).

ალ. ყაზბეგის მხატვრულ შემოქმედებაში კარგად ჩანს, რომ მთის ხალხთა ცხოვრების წესში განსაკუთრებული ადგილი ეთმობა მათ ფიზიკურ მომზადებას, რომელიც ჯერ დღეობებზე წარმოჩნდება, შემდეგ კი – ბრძოლის ველზე. მოთხრობაში „მამის მკვლელობა“ აღწერილია, თუ როგორ ემზადებიან ჯარიახის ხეობაში მაჰმადიანები წმინდა გიორგის დღესასწაულისათვის. „...ყმაწვილი ბიჭები გამოსულიყვნენ და საწყაოს ზომავდნენ თოფზედ, რადგან იცოდნენ, რომ იქ უეჭველად ნიშანში სროლა, – აყცილებელი დროს გატარება ამ შემთხვევაში, – გაიმართება, და არწიელები კი შინ შერცხვნილნი არას დროს არ დაბრუნებულან. მთიელ ქართველებსაც გაეყარათ თავიანთი თოფები და ისე გაეწმინდათ, რომ მზეზედ სარკესავით ლაპლაპებდნენ და ადამიანის სახეს აჩენდნენ. იმათთვის რომ შეგეხედნათ, უფრო სალაშქრო სამზადისში იყვნენ, სანამ ხატობაზედ მიმავალნი. მაგრამ ხატობა და დროს გატარება მთაში არის საომარი ვარჯიშობა და მომზადება ბრძოლისთვის. აქ ეჩვევიან სროლას, სირბილს, ცხენით და იარაღით აქა სცდიან ერთმანეთის ვაჟკაცობას და ხმარებას, ამის შემდეგ გადიან მტერზედ. სწორედ ეს მიზეზია, რომ ისინი გამოდიან საომრად მოწყობილნი, გამართულნი და მომზადებულნი, შეჩვეულნი იარაღის ხმარებას და მომზადებულნი ამ შემთხვევისთვის საჭირო მომზადებისთვის“ (ყაზბეგი, 1924 : 284). ალ. ყაზბეგი იმდენად ზუსტად ხსნის დროის ტარების მნიშვნელობას მთის კაცისათვის, რომ მას ზედმეტი კომენტარი აღარ სჭირდება – დღეობა მთიელისათვის გამოცდაა, მზადებაა მომავალი ბრძოლისათვის.

ჩვენამდე მოღწეულ ცნობებში ბერძნულ ოლიმპიურ თამაშებში ქართველთა მონაწილეობა არ დასტურდება, თუმცა მსგავს შეჯიბრებებს ქართველებიც მართავდნენ. ამგვარი ტურნირების კვალი ნაწილობრივ შემორჩენილია დღესასწაულებზე „ყეენობის“ გამართვის ტრადიციაში. ყეენობაზე იმართებოდა მასობრივი ხასიათის ჭიდაობა. ხალხი ორ ნაწილად იყოფოდა; თითოეულს ჰყავდა თავისი მეთაური, საგანგებოდ შერჩეული მოკრივეები და მოჭიდავეები. ჭიდაობისა თუ ხელჩართული ბრძოლის ფალავანი ხშირად ყეენი იყო, ზოგჯერ – ყეენი და მეფე. ჭიდაობაში ყველა იღებდა მონაწილეობას. ორთაბრძოლა საჭიდაოს, დაფა-ზურნის, ხმაზე იწყებოდა. მოჭიდავეები წელს ზემოთ ტიტვლდებოდნენ, ერთმანეთს ესალმებოდნენ, კოცნიდნენ, ცეკვავდნენ და ამის შემდეგ იბრძოდნენ. წინასწარი შეთანხმებით ყეენი ყოველთვის მარცხდებოდა. გამარჯვებულ მოჭიდავეს ხშირად ასაჩუქრებდნენ, დამარცხებულს კი სიცილით უმასპინძლდებოდნენ. ხშირად ჭიდაობა ხის ხმლებით, შურდულებითა და კეტებით ხელჩართულ ბრძოლაშიც გადადიოდა, ლითონის იარაღის ხმარება სამარცხვინოდ ითვლებოდა. რუსეთის მმართველობამ მე-19 საუკუნეში ასეთი დღესასწაულების გამართვა საქართველოში აკრძალა, თუმცა ქართველებს მეფის ნაცვალის ვორონცოვი გამოექიმა და მსგავსი შეჯიბრებები ქართველთა ტრადიციით, მათი მეზობელი სულის გამოხატულებით ახსნა. მან აღადგინა ყეენობა, ჭიდაობის გამართვის ტრადიციაც და თავადაც ხშირად ესწრებოდა ამ სანახაობებს. ყეენობის სახეცვლილ ფორმაში – „ისპანახობაში“ – 1894 წელს ილია ჭავჭავაძესაც მიუღია მონაწილეობა. საბჭოთა პერიოდში ეს თამაშობა აუკრძალავთ, რადგან აქ შეჯიბრი სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ხდებოდა.

ტრადიციულ ეროვნულ ასპარეზობათა შორის უპირველესად გამოირჩევა **ცხენოსნობა**. მას საქართველოში უძველესი დროიდან მისდევდნენ, რასაც მოწმობს ანტიკური თუ შუა საუკუნეების უცხოური და ქართული წყაროები. ცხენის კულტის არსებობაზე მიუთითებს არქეოლოგიური გათხრებით ბრინჯაოს ბალთების გამოსახულებები, ხის ურიკები და ცხენის რიტუალური სამარხები.

ქართულ ცხენოსნურ ასპარეზობებზე მოგვითხრობენ მე-17 საუკუნის მისიონერები – არქანჯელო ლამბერტი, დიონიჯო კარლი და დონ კრისტოფორო და კასტელი. მეგრული და თუშური ჯიშის ცხენები საუკეთესოდ ითვლებოდნენ შეჯიბრის დროს. თუშეთში ყველაზე გავრცელებული ყოფილა ცხენების ჭენება, სამეგრელოში დოღი, ყაბახი, თარჩია, ისინდი. ცხენოსნურ შეჯიბრებებში მამაკაცებთან ერთად ქალებიც მონაწილეობდნენ. კონსტანტინე გამსახურდიას „მთვარის მოტაცებაში“ აღწერილია დოღი, ცხენოსნობის ერთ-ერთი სახე, ჯიშის ცხენების გამოცდა მათი უნარების (სისწრაფის, გამძლეობის) გამოვლენის მიზნით. რომანში ჩანს არა მარტო ამ შეჯიბრების პროცესი, არამედ აფხაზი კაცის სიყვარული ცხენის მიმართ. კაც ზვამზაია ასე ტუქსავს და თან არიგებს თავის შვილს: *„კარგი მხედარი მათრახს უნდა ზოგავდესო, რადგან კარგი ცხენი უმათრახოდაც იცნობსო მხედარს.. და არავინ ისე საცოდავი არ არისო, როგორც მეგრელისეული ცხენი. მეგრელს ცხენი ცოლ-შვილს ურჩევნიაო, თავის ცხენოსნობის გამოსარჩენად თუ დასჭირდა, ცხენსაც არ დაზოგავსო“* (გამსახურდია 1958 : 9)

ხეთესაში გათხრების დროს აღმოჩენილ იყო მრავალსტრიქონიანი ტექსტი მეცხენეობის საკითხებზე, საიდანაც ჩანს, რომ ხეთები, ხურიტები, კასიტები თუ ბარბაროსი ჰიგსოსები სრულყოფდნენ ცხენის გაწვრთნის მეთოდებს, იგონებდნენ საომარი ტიპის ორთვლიან ეტლებს. ტექსტი შედგენილია 3400 წლის წინ ხეთურად. მისი ავტორია ხურიტი „კიკული მითანიოს ქვეყნიდან“; ეტყობა ამ დროს მითანაში ცხენების საუკეთესო მწვრთნელები ყოფილან.

XIX საუკუნეში საქართველოში ცხენოსნობის პოპულარობაზე მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ ცნობილ მეცნიერსა და საზოგადო მოწვეს – სოლომონ დოდაშვილს – მთავრობის დაკვეთით უთარგმნია წიგნი ცხენის სრბოლის შესახებ და დაუწერია „ცხენის პატარა კარაბადინი“ (სამკურნალო წიგნი). ამ ფაქტის შესახებ სოლომონი წერილით აცობინებს თავის მასწავლებელს იონა ხელაშვილს: *„გჰსთარგმნე ბრძანებითა მთავრობისათა, ცხენის სრბოლისათვის წიგნი“*. თავის ნაშრომთა ჩამონათვალში დოდაშვილს შეაქვს „ცხენის პატარა კარაბადინიც“.

ცხენოსნობის ნაირსახეობებია: ცხენბურთი, ჯირითი, ისინდი, მარულა, ყაბახი, დოღი, თარჩია, მკერდაობა და სხვა. ცხენბურთი (იგივე ჩოგანბურთი) უძველესი ქართული თამაშია. ძველად მას ბურთაობა ერქვა. სათამაშოდ იყენებდნენ სპეციალურად გაწოვნილ საბრძოლო ცხენებს. თითოეულ გუნდს 12-12 მოთამაშე ჰყავდა ან ზოგჯერ მეტიც. ეს თამაში არაჩვეულებრივი სისხარტით, სიცხოველით აღწერილი აქვს აკაკი წერეთელს თავის პიესაში „თამარ ცბიერი“, რომელიც სწორედ ბურთაობის აღწერით იწყება. ხალხი მოთამაშეთა შორის ნიკო გურულს გამოარჩევს თავისი სისხარტით. მოთამაშეთა დიალოგიდან ნათელი ხდება, რომ მეფესა და დედოფალს სანამდლეო აქვთ დადებული და ერთმანეთს აჯიბრებენ გურულებსა და იმერლებს. ბურთაობის სცენის აღწერა აკაკისათვის თვითმიზანი არ არის. პიესის ამ სცენით დაწყებას მასხარას სიტყვები ხსნის. თამაში მას სამეფო კარს მოაგონებს, სადაც დედოფალი ბურთია, რომელიც *„ყველას ხელში უვარდება; /ხან გააქვსთ და ხან გამოაქვსთ, /მაგრამ არვის უჩერდება“* (წერეთელი, 2014 : 41). დედოფალს მობეზრებული ჰყავს მეფე-მთავრები და მისი „ლელო“ – მიზანი – ამჯერად მგოსანი გოჩა გამხდარა; ის არის მისთვის ძნელადმოსაპოვებელი, რადგან მგოსანთა ბუნება არაამქვეყნიურია, პატივისა და დიდების უარყოფი. როგორც ვხედავთ, სპორტის ამ სახეობის აღწერას აკაკის მიერ სატირული დანიშნულება აქვს. სატირა კი თამარ იმერეთის დედოფლისადმია მიმართული, რომელიც მრუშობით იკმაყოფილებს თავის ავხორცულ მიზნებს და ქვეყნის კეთილდღეობა არ ადარდებს.

კიდევ მრავალი მხატვრული ტექსტის მოყვანა შეგვიძლია მაგალითად, რომლებშიც ქართული სპორტის სახეობებია აღწერილი. მწერლის მიზანი, ისტორიკოსისაგან განსხვავებით, სპორტის ამა თუ იმ სახეობის ზუსტი ილეთებისა და დანიშნულების გადმოცემა არ არის, სპორტული შეჯიბრის აღწერა ძირითადად სიუჟეტის განვითარებას ეხმარება და ხშირად სიმბოლური დატვირთვის მატარებელია

ლიტერატურა:

გამსახურდია, კ. (1958). რჩეული თხზულებანი. რვატომეული, ტომი I, თბილისი : „საბჭოთა საქართველო“.

გორგაძე, მ. (1959). ნარკვევები საქართველოს ფიზ. კულტურისა და სპორტის ისტორიიდან. თბილისი : გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“.

ვაჟა-ფშაველა (1964). თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტომი VII, მოთხრობები, დრამატული ნაწარმოებები. თბილისი : „საბჭოთა საქართველო“.

ორბელიანი, ალ. (2022). კრებულიდან „ქართული დრამატურგია. ქრესტომათია. ნაცნობი და უცნობი ტექსტები“, ნაწილი პირველი, ავტორები: თამარ შარაბიძე, თამარ ციციშვილი. თბილისი : თსუ გამომცემლობა.

როდოსელი, ა. (1948). „არგონავტიკა“, თბილისი : სახელგამი.

ყაზბეგი, ა. (1924). რჩეული მოთხრობები, ტომი II, ტფილისი : ს.ს.ს.რ. სახელმწიფო გამომცემლობა.

წერეთელი, ავ. (2014). თხზულებათა სრული კრებული ოც ტომად, ტომი V, დრამატული პოემები, თბილისი : გამომცემლობა „საქართველოს მაცნე“.

Georgian Sports in Georgian Literature

Sharabidze Ketevan

Georgian National Museum, Museum of Georgian Sports, Tbilisi

Historical, archaeological, folkloric, and ethnographic materials, literary sources, and accounts by both Georgian and foreign chroniclers confirm that Georgians have been outstanding competitors since ancient times. The history of Georgian sports begins in Classical Antiquity — a period to which belong the earliest artifacts and materials depicting specific types of sport. Archaeological excavations across Georgia have unearthed weapons from different eras, the use of which required physical strength and training. In historical reality, physical exercise was tied to warfare and labor.

According to Greco-Roman and later Georgian sources, Georgian tribes were remarkable warriors, trained in horsemanship, archery, and the casting of arrows during hunts.

With the development of Georgian literature, it is only natural that significant information about martial and hunting traditions has been reflected in literary texts. Notably, literary texts often influence readers more than the dry facts presented by historians. While writers study the environment and era they depict, they frequently embellish situations with fantasy and legend, leaving lasting impressions that lead readers to accept the portrayal as unquestionable truth.

Thus, a literary text not only reflects reality; it influences it. The revival and restoration of ancient martial traditions have been based on both historical and literary sources. Historians — including sports historians — often rely on fiction as a valuable resource.

Examples from Rustaveli, Alexander Orbeliani, Vazha-Pshavela, Alexander Kazbegi, Akaki Tsereteli, and Konstantine Gamsakhurdia confirm that, unlike historians, writers aim not for technical detail, but for symbolic meaning — with the depiction of sports competitions typically serving to advance the plot.

Keywords: *Georgian sports, Georgian literature, martial arts, legend, historian, writer.*